

значною мірою розширює можливості розв'язання проблеми читання в житті сучасної дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сухомлинський В. О. Вчити вчитися / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 5. – С. 426–436.
2. Сухомлинський В. О. Гармонія трьох начал / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 5. – С. 569–578.
3. Сухомлинський В. О. І ліс, і кожне дерево / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 5. – С. 330–334.
4. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 1. – С. 403–637.
5. Сухомлинський В. О. Павлицька середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 4. – С. 7–390.
6. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 4. – С. 393–626.
7. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 3. – С. 9–279.
8. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 419–653.
9. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 149–416.

УДК 373.1: 140.8

В.В. Кузьменко

В.О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ЦІЛІСНИХ ЗНАНЬ

У статті на основі аналізу творів В.О. Сухомлинського про досвід роботи Павлицької середньої школи доведено, що розвиток у школярів світобачення та їхня взаємодія з оточуючим середовищем можливі лише за умов успішного оволодіння цілісними знаннями.

The article, based on the analysis of works of VO Suhomlinskogo of experience Pavlyskoyi high school proved that the development in the world and their students interact with the environment is possible only if the successful acquisition integrated knowledge.

Процес реформування національної системи освіти відкриває можливості для виховання особистості на нових засадах, формування у неї відповідального ставлення до людини, до організації суспільного життя, до свідомих і відповідальних взаємовідносин із оточуючим середовищем. Це можливе в тому випадку, коли людина оволодіє науковими знаннями. Наукові погляди будь-якої людини формуються здебільшого під впливом знань, отриманих під час навчання. Вони супроводжуються позитивним ставленням, що характеризується переконаністю особистості в їх істинності, невідворотності та ефективності застосування, а також ціннісним сприйманням. Цей процес активно відбувається у навчальному процесі загальноосвітньої школи на основі отримання учнями цілісних знань, що, в свою чергу, вимагає певних змін у відношенні особистості до оточуючої дійсності, в її світосприйнятті та світобаченні, її світогляді.

Формування цілісних знань в учнів – складний і багатогранний процес, який ґрунтується на набутті школярами знань у процесі викладання навчальних дисциплін, розвитку пізнавальних та творчих здібностей, засвоєнні культури праці, застосуванні знань і вмінь. У спадщині видатного вітчизняного педагога В.О. Сухомлинського шляхами

формування в учнів цілісних знань виступають: самостійне вивчення життєвих явищ, народних та літературних джерел, різноманітні дослідження, експерименти, перші літературно-творчі спроби, творча діяльність, продуктивна праця тощо. Запропонована стаття є спробою проаналізувати та знайти в ній рекомендації, які можуть бути використані в процесі формування цілісних знань у сучасних школярів.

У дослідженнях вітчизняних науковців В.І.Бондаря, В.Г.Кузя, Д.І.Пащенко, А.Б.Рацула, О.Я.Савченко, М.Д.Ярмаченка та ін. зверталася увага на організацію в Павлівській середній школі процесу оволодіння учнями знаннями. Однак вчені не ставили за мету з'ясувати, якими шляхами В.О.Сухомлинський розв'язував проблему формування в учнів цілісних знань.

Метою статті є аналіз спадщини В.О.Сухомлинського та пошук в ній рекомендацій, які можуть бути використані в процесі формування у сучасних школярів цілісних знань.

Погляди будь-якої людини формуються здебільшого під впливом знань, отриманих у школі. Вони також мають виняткову значущість для формування у школярів світоглядних уявлень. Саме тому в усі історичні періоди питання цілісності знань особистості були в центрі уваги закладів освіти. Не виняток і навчально-виховний процес сучасної школи, з метою вдосконалення якого науковці традиційно звертають свою увагу на багату педагогічну спадщину нашого народу, оскільки, як писав В.О. Сухомлинський, „без глибокого аналізу того, що зроблено й досягнуто в минулому, без постійного осмислення теоретичної спадщини немислима науково-дослідна робота взагалі, у дослідженні проблем виховання всебічно розвиненої особистості забуття історичного аспекту призвело б до дилетантства і кустарщини” [2: 58].

Формування в учнів цілісних знань – складний і багатогранний процес, який відбувався у навчально-виховному процесі Павлівської школи під час оволодіння знаннями, уміннями і навичками, розвитку пізнавальних та творчих здібностей, засвоєння соціального досвіду школярами.

Важливо, що у школярів формували відносно знань особисту життєву позицію, яка полягала, в першу чергу, в активному ставленні до набутих знань. Педагогічний колектив школи прагнув, щоб „дитину хвилювало все: і перші уявлення про те, що в навколишньому світі відбувається вічна взаємодія живого і неживого, і узагальнення про людство, народ і особистість, й ідея обов'язку перед Вітчизною, перед народом” [2: 94].

Педагоги школи враховували те, що підлітки завжди прагнуть багато досягнути, зрозуміти і узагальнити і тому намагались не допустити бездумного заучування та механічного запам'ятовування навчального матеріалу. Вони не лише створювали в свідомості підлітків „картину навколишнього світу”, а й допомагали їм утвердитись у власних поглядах і переконаннях, прагнули, щоб основи наукових знань про природу стали для школярів своєрідним полем для пізнання [1].

Значну увагу видатний педагог надавав формуванню в учнів мислення, а тому завжди відповідав на їхні запитання, намагався своїми поясненнями заповнити прогалини у дитячих знаннях. Це підтверджують такі його слова: „Я добивався піднесення великої інтенсивності мислення дітей. Вони буквально засипали мене запитаннями: Що? Як? Чому? Серед усіх поставлених запитань приблизно 80% становили ті, що починалися словом чому? У дітей було багато незрозумілого. І чим більше в навколишньому світі було для них незрозумілого, тим яскравіше виявлялось бажання знати, тим гостріше виявлялась сприйнятливність до знань. Діти буквально „схоплювали на льоту” все, що я розповідав їм. Коли прийшов час дати перше наукове поняття про електричний струм як потік електронів, виявилось, що в підлітків – безліч запитань саме про це складне фізичне явище. Відповіді на них були, немов цеглинки для пустот у картині світу, що вже склалася в уявленні школярів на основі читання, а також на основі іншої інформації, одержаної раніше [3].

В.Сухомлинський вважав, що необхідно не лише навчити дітей правильно мислити, а й висловлювати свої думки, ясно і точно відображати у словах істини, роздуми, логіку мислення тощо, і, що дуже важливо, мислити про свої думки. Саме тому, починаючи з

дошкільного віку і до закінчення восьмого класу, в Павлівській школі проводилися спеціальні уроки мислення. На них діти досліджували, осмислювали, пізнавали природу і працю. З цього приводу педагог писав: „Діти стають дослідниками, думка постійно зв'язана з найтоншими операціями рук, і цей зв'язок (рука розвиває мозок), відіграє справді рятівну роль для тих, кому дуже важко вчитися, і хто був би приречений, якби не спеціальна скерованість навчання” [2: 98].

Добре коли дитина приводить у рух свої знання, думає про них, аналізує, застосовує у практиці життя, використовує для пояснення невідомого і проникнення в незрозуміле. Для того, щоб це було можливим, потрібно залучати її до творчого використання знань. У Павлівській школі з цією метою використовували творчі письмові роботи, задачі з народної мудрості, казки, пісні.

У школярів у процесі навчання повинно вироблятися певне ставлення до знань, на основі якого виникатиме певне відношення до навколишньої дійсності. З огляду на це, В.О. Сухомлинський застерігав, що кожна відкрита школярами істина повинна відкриватися їм як світоглядна позиція, як певна об'єктивна частина життєдіяльності людини та пробуджувати думку дитини до аналізу, співставлення, роздумів.

І дійсно навчання не може бути простим нагромадженням знань, які діти зможуть використати тільки у дорослому житті. Треба, щоб учні бачили їх життєву необхідність та можливість використання на практиці. Школярі повинні ставати трудівниками на ниві повсякденної освітньої праці, в результаті якої вони осягають знання, бо останні є підґрунтям для формування наукових поглядів, переконань, особистої оцінки і самооцінки, об'єктивного бачення світу.

В.О. Сухомлинський надавав великого значення всім шкільним дисциплінам, оскільки був переконаний, що кожен навчальний предмет окремо і всі разом необхідні дитині для всебічного гармонійного становлення її особистості, розвитку індивідуальних нахилів, здібностей, покликань тощо. Кожен школяр, на його думку, повинен бути в певній мірі і математиком, і фізиком, і хіміком, і літератором, і біологом, і істориком, а шкільні знання з цих предметів необхідні для формування у дитини об'єктивного сприйняття оточуючої дійсності та внутрішнього світу, на основі якого і буде сприйматися зовнішній світ.

Педагог підкреслював, що однією з причин виникнення труднощів у навчанні є те, що отримані знання не використовуються школярами взагалі і, головне, не застосовуються для здобуття нових знань. Він підкреслював, що знати – це в першу чергу вміти застосувати знання. Отже, чим більшими знаннями оволодіють школярі, тим легше їм буде вчитись. Активність використання отриманих знань, на думку педагога, виступає основною умовою їх розширення і поглиблення.

Вся отримана інформація у свідомості школяра об'єднуються в певну частину картини світу, але цей процес вимагає часу, а його успіх залежить від того, наскільки знання, вміння й навички доступні вікові і розвитку учнів та від організації навчання. Описуючи досвід роботи своєї школи, В.О.Сухомлинський писав так: „У V класі почалось вивчення систематичного курсу основ наук про природу, суспільство, людину. Ми прагнули, щоб ці три елементи освіти, органічно поєднуючись, не тільки створювали в свідомості підлітків картину навколишнього світу, а й допомагали їм утвердитись у власних поглядах на світ, на минуле, сучасне й майбутнє людства, на самих себе. Підкреслюю виняткове значення гармонійного поєднання трьох елементів освіти. Без знань про людину освіта не була б повною...” [1: 387].

Усвідомлення школярами необхідності свідомого використання знань у практичній діяльності, а набутого досвіду при вивченні наук, створює у них цілісну картину світу, допомагає зрозуміти значення праці в житті людини. У дітей виникає бажання вдосконалювати свою працю, працювати творчо, отримувати задоволення від роботи. Тут велика увага приділялася чіткій організації навчальної роботи учнів, а одним із правил стало, щоб усі самостійні, лабораторні та практичні роботи, передбачені програмою, кожен учень виконував індивідуально. Значну увагу самостійній роботі учнів приділяли вчителі

математики, які прагнули, щоб діти самостійно розглядали умови задачі, пояснювали отримані результати. Так, знання, набуті на їхніх уроках, школярі вмело використовували під час проведення на місцевості практичних робіт з географії. При цьому, що дуже важливо, математичні знання в свідомості школярів інтегрувалися зі знаннями, отриманими на уроках географії, біології та інших навчальних дисциплін. Цінним є також те, що у Павлівській школі „викладачі фізики, хімії і природознавства, виходячи з власного досвіду, склали певний мінімум таких практичних умінь і навичок, якими повинні оволодіти учні в процесі вивчення теоретичного курсу того чи іншого предмета” [6: 8]

Одним із головних елементів знань є слово, у якому виражається весь навколишній світ. Особливо це помітно у початкових класах, коли дитина за допомогою слова вчителя робить „найширші кроки по сходах знань”. Через усне та писемне слово дитина в школі активно пізнає світ. Він „відкривається перед дитиною новими, зовсім невідомими їй до вступу в школу, гранями”. Тому дуже важливо, на думку педагога, щоб слово стало для дитини „інструментом, за допомогою якого вона опановує знання”. Разом із тим словесна подача навчального матеріалу в усі часи була злом освіти. Це визнавав і В.О.Сухомлинський. Він був переконаний, що знання виявляються, в першу чергу, в умінні застосувати їх у практичній роботі. Тому запам’ятовування матеріалу потрібно проводити через його розуміння, усвідомлення, осмислення, а через них до розуміння абстрактних істин. Так, наприклад, учні в ході багаторазового повторення переконуються, що кожне правило дає істину узагальнюючого характеру, і запам’ятовують його завдяки багаторазовому осмисленню [3: 453].

Василь Олександрович писав, що для дитини цікаві лише ті уроки, на яких проходить процес об’єднання отриманих знань в ході певного дослідження. Такий підхід до навчання був наявний в Павлівській школі на уроках природничо-математичного циклу, де постійно відбувався перехід від конкретних речей до абстрактних істин, загальних закономірностей. Кожен учитель давав учням завдання щодо проведення певних досліджень. Одні з них були направлені на спостереження, інші – на активні дії і перетворення. Це робило учнів активними здобувачами знань, дослідниками явищ, фактів, речей як у процесі занять, так і в позаурочний час. Вони постійно щось відстоювали і доводили. Домашні завдання були спрямовані на нагромадження фактів для пізнання, запитань, роздумів.

Педагоги відомої школи прагнули до того, щоб у процесі пізнання учні підходили до явищ і фактів без заздалегідь сформованих висновків, а тому широко використовували дослідницький підхід до навчання. Дослідницькі роботи учні проводили не лише на уроках, а й у майстернях, на навчально-дослідній ділянці, в лабораторіях тощо. У результаті цього дослідницький підхід ставав рисою мислення школярів. Вони намагалися перевірити правильність висновків, закономірностей навіть тоді, коли ці явища не могли бути об’єктом безпосереднього спостереження [5]. Як наслідок, явища оточуючого світу ставали для учнів більш зрозумілишими, а картина світу, що виникала в їх свідомості, інтегрованою.

Для спрощення запам’ятовування навчального матеріалу педагог пропонував на заняттях, коли вивчалися перші наукові поняття (наприклад: життя, жива речовина, спадковість, обмін речовин, організм та ін.), використовувати матеріал, спеціально підібраний у наукових та науково-популярних журналах, книжках, брошурах.

Він підкреслював, що, на жаль, значна частина вчителів розуміє термін „знати”, як уміння школярів відповідати на поставлені запитання. Разом із тим „знати – це значить уміти застосувати знання”. Будь-яке заучування в школі повинно ґрунтуватися на розумінні, на осмисленні фактів, явищ, речей тощо. Це шлях до розуміння абстрактних істин і практичного використання знань. Тому видатний педагог підкреслював, що „чим більшими знаннями володіє учень, тим легше йому вчитися”, тобто чим більша наукова картина світу дитини, тим легше її розширювати [3].

Учений звертає увагу на те, що практичні роботи, які виконують школярі, вимагають узагальнення знань з різних предметів. У ході виконання учнями таких робіт відбувається трансформація набутих знань, а закони, явища, предмети, істини узагальнюються і

переосмислюються у різнобічних їх взаємозв'язках і взаємозалежностях. Як наслідок, школяр усвідомлює певну інформацію з нового невідомого йому боку. Розумова праця в такому випадку проходить більш інтенсивно, а діти ставляться до неї більш відповідально. Вони повторюють навчальний матеріал, але уже на значно вищому рівні.

Багаторічний досвід практичної роботи В.О.Сухомлинського дозволив йому стверджувати, що в ході розумової праці школярів „одне теоретичне узагальнення стикається, пов'язується, „зчіплюється” з іншим, відбувається немовби стрибок у трансформації знань: обидві істини глибше осмислюються, учень бачить у теоретичних узагальненнях те, чого він раніше не бачив, ясність одного немовби робить яснішим інше” [3: 467].

Педагог роз'яснює, що школярі повинні самостійно здобувати знання, спираючись на ті, які вони вже мають. Таке добування знань про світ ґрунтується на відкриванні істин, причинно-наслідкових та інших зв'язків. Тобто, коли перед дітьми чітко постає незрозуміле питання, вони повинні „відчути, побачити незрозуміле” та з усього запасу знань, набутих раніше, відділити ті, що необхідні для відповіді на дане запитання. Саме це відділення та використання знань для з'ясування незрозумілого, неясного і є, на думку В.О. Сухомлинського, добуванням знань [4: 370]. У процесі вивчення навчального матеріалу в учнів, як правило, виникають певні утруднення. Тому важливо передбачити їх, допомогти школяреві ліквідувати прогалини у знаннях та встановити взаємозв'язки з раніше отриманими. З цією метою вчитель повинен чітко визначити, яка частина матеріалу може бути незрозумілою учневі і що саме йому необхідно обов'язково засвоїти для подальшого навчання.

Таким чином, проведений розгляд педагогічної спадщини видатного вченого дозволяє констатувати, що він зробив значний внесок у розв'язання проблеми формування у школярів цілісних знань. Аналіз його наукового доробку дозволяє зробити висновки: усвідомлене і якісне засвоєння учнями знань – багатовимірний і складний процес, який успішно розвивається лише за умов відповідального ставлення школярів до результатів своєї діяльності; викладання шкільних дисциплін повинно проводитися у тісному зв'язку з оточуючим учнів довкіллям, що допоможе встановленню зв'язків між фактами, явищами повсякденного життя, діяльності, взаємодії тощо; формування в учнів цілісних знань неможливе без зв'язку навчання з життям, усвідомленого і якісного засвоєння учнями знань; для формування у школярів цілісних знань слід навчати їх спостерігати за оточуючим життям, проводити необхідні дослідження, пояснювати отримані результати, залучати до самостійного виконання практичних завдань.

До перспективних напрямів подальших досліджень належать проблеми формування цілісних знань в історії розвитку шкіл України та в сучасній загальноосвітній чи вищій школі, оптимального співвідношення між наукою та змістом навчальної дисципліни в контексті забезпечення цілісності знань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5 т. / В. О. Сухомлинський – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 283-582.
2. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Там само. – Т. 1. – С. 55-208.
3. Сухомлинський В.О. Сто порад вчителю // Там само. – Т. 2. – С. 419-654.
4. Сухомлинський В.О. Урок і знання // Там само. – Т. 5. – С. 366-371.
5. Сухомлинський В.О. Формування комуністичних переконань молодого покоління // Там само. – Т.2. – С. 7-146.
6. Сухомлинський В.О. Підготовка учнів до трудової діяльності / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1957. – 22 с.